

Jakub Lewicki

(Warszawa)

**POLSKIE I UKRAIŃSKIE BADANIA NAD HISTORIĄ
ARCHITEKTURY I SZTUKI.
METODOLOGIA I PERSPEKTYWY BADAWCZE –
– PRÓBA PORÓWNANIA**

Ponad dwadzieścia lat temu Witold Szolginia podsumowując w 1989 r. dzieje badań nad architekturą lwowską podkreślał fakt zmniejszania się liczby opracowań i wzmianek dotyczących tej problematyki (il. 4)¹. Uznał on polskie piśmiennictwo i badania na ten temat za zamknięty już etap dziejów nauki. Szolginia zwracał uwagę na śmierć wybitnych polskich badaczy wychowanych na wschodnich obszarach, przebadanie zgromadzonego w Polsce materiału źródłowego oraz na trudności w badaniu obiektów *in situ* i brak dostępu do archiwów lwowskich. Z małymi wyjątkami diagnozę tę można było rozciągnąć do badań nad całą sztuką i architekturą na dawnych wschodnich Kresach Rzeczypospolitej na obszarach dzisiejszej Ukrainy. Jednak kolejne lata radykalnie zmieniły tę sytuację. Pojawiło się bardzo liczne grono autorów, którzy nie tylko podjęli dawne tematy, ale też wytyczyli nowe kierunki badań zarówno w Polsce i na Ukrainie. Wówczas rozpoczęto intensywne studia nie tylko nad sztuką, ale i nad innymi dziedzinami życia. Prace te wprowadziły do literatury wiele nieznanych wcześniej faktów i dzieł sztuki oraz wskazały na znaczenie rozwoju sztuki na obszarze dzisiejszej Ukrainy, gdzie niegdyś mieszkali elity polskiego, żydowskiego i ukraińskiego życia intelektualnego i artystycznego. Obecnie szybko wzrasta liczba publikacji dotyczących historii sztuki, architektury i kultury tych terenów. Powstają też coraz liczniejsze syntetyczne opracowania na ten temat.

¹ W. Szolginia, *Historiografia architektury i urbanistyki dawnego Lwowa*, Warszawa 1989, s. 62 (il. 4).

1. Stanisławów, ob. Iwanofrankowsk, dawny kościół ormiański, obecnie cerkiew grecko-katolicka, przemalowane XVIII wieczne malowidła nawy głównej. Fot. J. Lewicki 2009.

Celem niniejszej pracy jest podsumowanie podejmowanych w ostatnich latach badań dotyczących historii sztuki i architektury na terenie Ukrainy (przede wszystkim jej zachodniej części) i przeanalizowanie wybranych problemów, w tym nowo podejmowanych tematów badawczych. Znajomość piśmiennictwa dotyczącego sztuki i architektury na tym obszarze ma duże znaczenie dla poznania krajobrazu architektonicznego Europy Środkowo-Wschodniej. Aby obraz analizy był pełen najpierw przeanalizowano rozwój badań nad wybranymi dziedzinami sztuki oraz nowe tematy i poruszane problemy. Zwrócono uwagę też na wybrane prace popularne ważne dla popularyzacji sztuki. Wyróżniono też niekorzystne zjawiska wiążące się z podejmowanymi badaniami, które niestety bardzo obniżają jakość prowadzonych studiów i badań. Podsumowaniem jest określenie dalszych perspektyw badań nad sztuką i architekturą na tym obszarze.

Rozwój badań

W ostatnich latach nastąpiła znaczna intensyfikacja badań nad twórczością na obszarze południowego i wschodniego pogranicza dawnej Rzeczypospolitej. Pojawiły się nowe ośrodki i nowe zakresy badań. Dotyczy to przede wszystkim ośrodka lwowskiego, gdzie nie tylko prowadzi się intensywne studia z historii architektury jak i z historii sztuki. Ważnym ośrodkiem badań stał się Wydział Architektury Politechniki Lwowskiej. Istotną dziedziną aktywności instytucji uczącej współczesnego projektowania stała się historia architektury i urbanistyki. Wydawane są cykliczne zeszyty naukowe (*Вісник Національного університету „Львівська політехніка”*) (il. 5b), a niektóre z nich poświęcono architekturze dawnej². W ostatnich latach znacznie ograniczył swoją działalność lwowski Instytut konserwatorski (Інститут Укрзахідпроектреставрація) (il. 5c). Mniejsza liczba zleceń ograniczyła jego działalność, choć nadal są wydawane jego zeszyty naukowe³. Opublikowano w nim wiele studiów na różne tematy badawcze. Powstały inne wydawnictwa i czasopisma, przede wszystkim „Будуємо інакше”⁴, jak i wydawnictwo prywatne „Centrum Europy” (*Видавництво «Центр Європи»*) (il. 7a-b, 16, 20)⁵. Wydawnictwa te stanowią cenne uzupełnienie wcześniejszych opracowań i czasopism, przede wszystkim znanego od lat periodyku „Пам’ятки України. Історія та культура. Науковий часопис” (il. 5a), gdzie opublikowano liczne prace z historii architektury⁶. W wymienionych czasopismach opublikowano wiele artykułów dotyczących architektury, sztuki i rzemiosła artystycznego.

Przegląd polskiej literatury dotyczącej historii sztuki i architektury na terenie dzisiejszej Ukrainy należy rozpocząć od opracowań bibliograficznych. Wiele prac poświęconych temu tematowi zarejestrował Witold Szolginia⁷. Liczne prace na temat architektury zawie-

² „Вісник Національного університету <<Львівська політехніка>>”, „Архітектура” Львів, видавництво НУ „Львівська політехніка”, przykładowo № 375 1999 (il. 5b).

³ „Вісник інституту <<Укрзахідпроектреставрація>>”, Львів, Інститут „Укрзахідпроектреставрація” (il. 5c).

⁴ „Будуємо інакше. Науково-популярний журнал. Архітектура. Будівництво. Інтер’єр”. Львів.

⁵ „Видавництво «Центр Європи»”, wydaje prace popularne, przewodniki, prace z historii sztuki (il. 7a-b, 16, 20) oraz czasopismo *Halicka Brama* („Галицька брама”, Львів).

⁶ „Пам’ятки України. Історія та культура. Науковий часопис”. Przykładowo: № 1, 1999; № 1, 2004 (il. 5a).

⁷ W. Szolginia, op. cit., s. 66–85.

2. Drohobycz, Synagoga Wielka, lata 1842-1865, stan obecny. Fot. J. Lewicki 2009.

3. Lwów, przyrynkowa zabudowa miasta lokacyjnego wpisanego na Listę Pomników Kultury UNESCO, XVII wieczne kamienice w trakcie częściowej rozbiórki i przebudowy na hotel. Fot. J. Lewicki 2009.

rają bibliografie wydane przez Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk. Należy tutaj zwrócić uwagę na tomy dotyczące architektury – część pierwszą tomu czwartego wymieniającą opracowania ogólne o architekturze⁸ i kolejną część, w której podano prace dotyczące różnych miejscowości⁹. Najpełniejsza bibliografia pamiątek kultury ukazała się w 2000 r.¹⁰ Przedstawiono w niej bogaty wykaz opracowań naukowych, ale także ogromną liczbę artykułów i wzmianek rozrzuconych w różnych mało znanych periodykach. Bibliografia ta stanowi podstawę do wszystkich dalszych studiów nad sztuką i architekturą. Dorobek badań nad sztuką i architekturą zaprezentowano też w specjalnym numerze „Przeglądu Wschodniego”¹¹ oraz w „Biuletynie Historii Sztuki”¹². Wymienione bibliografie rejestrują prace polskie, ale i opracowania powstałe w innych językach. Z ukraińskich bibliografii wymienić należy bibliografie wydawnictw Politechniki Lwowskiej, najpoważniejszej instytucji zajmującej się badaniami nad architekturą na zachodniej Ukrainie¹³.

Przechodząc do omówienia początków badań prowadzonych w ostatnich latach, należy pokreślić, że powstające jeszcze w latach PRL polskie opracowania dotyczące sztuki na wschodnich obszarach Rzeczypospolitej nie były zbyt liczne, jednak wśród nich zdarzały się i prace ważne. Przeglądu przeprowadzonych wówczas studiów dokonał już Witold Szolginia¹⁴. Wzmianki dotyczące sztuki i architektury na dawnych kresach Rzeczypospolitej zawierały wszystkie ważniejsze polskie syntezy z historii sztuki i architektury. Znaczący w dalszych badaniach był rok 1989. Przemiany polityczne w Polsce i w państwach byłego Związku Radzieckiego spowodowały wzrost zainteresowania sztuką tych terenów. W wielu ośrodkach badawczych podjęto badania nad sztuką Litwy, Białorusi i Ukrainy. O ile w pierwszych latach po 1989 r. dominowało zainteresowanie sztuką średniowieczną i nowożytną, to wkrótce podjęto szersze studia nad twórczością w XIX i XX w. Badania nad architekturą powstałą w tym okresie były dużo trudniejsze, gdyż należało je prowadzić niemal od podstaw. Konieczne było zbadanie najważniejszych budowli i zaprezentowanie działających wówczas twórców oraz przygotowanie oceny tego okresu. Wówczas podejmowano próby syntetycznego opracowania architektury XIX i XX w., które oparto na publikowanej literaturze z epoki. Badania podjęto w kilku ośrodkach. Poza Warszawą, gdzie powstała część wymienionych poniżej opracowań, intensywnie prowadzono je we Wrocławiu i w Krakowie. Wśród najważniejszych inicjatyw badawczych należy wymienić opracowanie ikonografii i planów

⁸ *Polska bibliografia sztuki 1801–1944*, t. IV, *Architektura*, cz. 1, *Źródła. Opracowania ogólne. Historia. Architekci i budowniczy*, red. J. Wiercińska, Warszawa 1991.

⁹ *Polska bibliografia sztuki 1801–1944*, t. IV, *Architektura*, cz. 2, *Topografia A–Ż*, oprac. H. Faryna-Paszkiewicz, T. Grygiel, A. Marcinkowska-Skrabucha, Warszawa 2001.

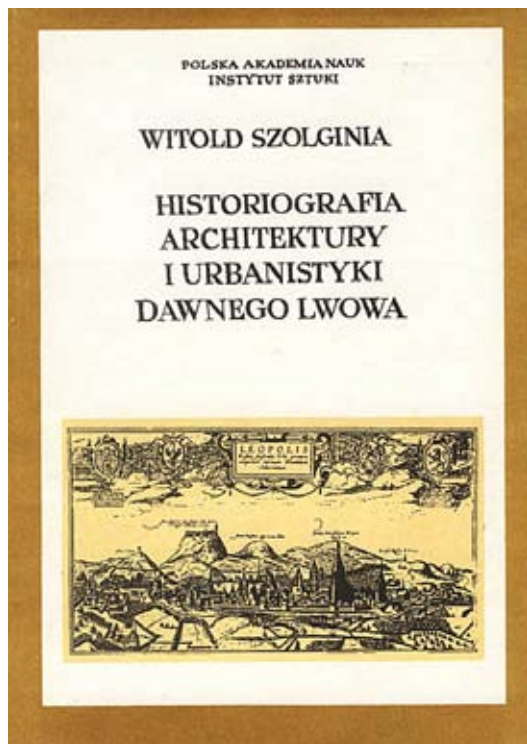
¹⁰ A. Biedrzycka, *Bibliografia pomników kultury dawnych kresów południowo-wschodnich Rzeczypospolitej*, Kraków 2000. Tam wymieniono wcześniejsze bibliografie rejestrujące opracowania dotyczące architektury.

¹¹ *Bibliografia wschodnia – 1993*, „Przegląd Wschodni”, z. 1 (9), 1994; „Przegląd Wschodni”, t. VI, z. 1 (21). Tam w poszczególnych artykułach wymieniono opracowania na temat architektury XIX i XX wieku.

¹² „Biuletyn Historii Sztuki”, R. LXI, 1999, nr 1–2, s. 81–239.

¹³ Т. М. Клименюк, І. О. Белоус, Р. М. Липка, *Бібліографія вчених Львівської політехніки*, Львів, Видавництво НУ „Львівська політехніка” 2001.

¹⁴ W. Szolginia, op. cit., por. przyp. 7 (il. 4).

4. Strona tytułowa pracy Witolda Szolginii, *Historia architektury i urbanistyki dawnego Lwowa*, Warszawa 1989.

i kulturze zawiera wspomniane wydawnictwo seryjne *Lwów – miasto, społeczeństwo i kultura*¹⁶. W poszczególnych tomach ukazało się wiele bardzo istotnych artykułów o kulturze, sztuce i architekturze. Najpoważniejszą polską inicjatywą dotyczącą badań na tych terenach jest wielotomowe wydawnictwo poświęcone architekturze sakralnej na terenie Archidiecezji Lwowskiej wydawane pod kierunkiem prof. Jana Ostrowskiego (il. 15a)¹⁷. Odbyło się też szereg sesji naukowych na ten temat. Wśród nich wymienić można kolejne sesje poświęcone sztuce kresów wschodnich organizowane w Krakowie czy też seminaria poświęcone pojedynczym miejscowościom czy zjawiskom artystycznym - jak np. Kamieńcowi Podolskiemu czy też sztuce cerkiewnej. Ostatnio zainteresowanie polskich badaczy wzbudza też problematyka architektury uzdrowiskowej we Wschodnich Karpatach¹⁸. Jak łatwo zauważyć najwięcej wymienionych publikacji dotyczyło przede wszystkim Lwowa i okolicznych terenów.

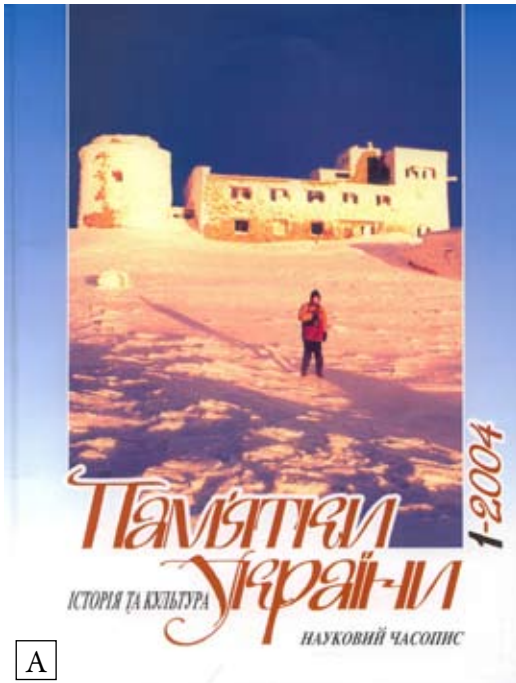
Lwowa (Olgięrd Czerner, Wrocław), prezentację wybranych prac architektów Polaków absolwentów Politechniki Lwowskiej (Wrocław, Muzeum Architektury), wystawę fotogramów z Wystawy Krajowej 1894 r., dokonanie przeglądu architektury XIX i początku XX w., wystawę pocztówki lwowskiej (Jacek Purchla, Kraków), opracowanie syntezy dziejów sztuki lwowskiej (Jan Ostrowski, Kraków) oraz opublikowanie wydawnictw seryjnych *Galicja i jej dziedzictwo* (13 tomów, Rzeszów) oraz kilka tomów materiałów z kolejnych sesji *Lwów, miasto, społeczeństwo, kultura* (Kraków). Bardzo duże znaczenie ma wspomniane wydawnictwo seryjne *Galicja i jej dziedzictwo*¹⁵. Wydawane w Rzeszowie kolejne tomy prezentują szeroko różne zagadnienia dziejów Galicji i są zarówno zbiorami studiów, jak i monograficznymi opracowaniami. Także bardzo wiele istotnych informacji o sztuce

¹⁵ Wydawana w Rzeszowie od 1994 roku przez miejscową Akademię Pedagogiczną (wcześniej Wyższa Szkoła Pedagogiczna). Dotychczas ukazało się 20 tomów.

¹⁶ *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów Lwowa*, pod red. H. W. Żalińskiego i K. Karolczaka. Tom pierwszy ukazał się w 1996.

¹⁷ *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, cz. I: Dawne województwo ruskie*, red. J. K. Ostrowski (il. 15a). Tom pierwszy ukazał się w 1993.

¹⁸ J. Lewicki, *Problematyka ochrony i zachowania międzywojennej architektury uzdrowiskowej*, [w:] *Architektura Kurortowa*, Ogólnopolska konferencja, 24-25 kwietnia 2009, Połczyn Zdrój, Szczecin 2009, s. 187-205. Por. inne artykuły w niniejszym tomie.

A

B

5. Wybrane ukraińskie czasopisma poświęcone historii sztuki i architektury: A. *Pamiętniki Ukrainy*, 2004, nr 1 (*Пам'ятки України. Історія та культура. Науковий часопис*); B. *Wisnik Politechniki Lwowskiej*, nr 375, 1999 (*Вісник Національного університету „Львівська політехніка“*); C. *Wisnik Instytutu konserwatorskiego Ukrzaxid-projektrestawracja* nr 12, 2002 (*Вісник інституту „Укрзахідпроектреставрація“*).

Przegląd prac poświęconych dawnej Galicji Wschodniej, a przede wszystkim problematyce Lwowa i okolicznych terenów należy zacząć od opracowań niemieckojęzycznych¹⁹, które prezentują różne aspekty galicyjskiej kultury i sztuki i są pomocne w polskich badaniach nad architekturą lwowską. Prace te są próbą współczesnego spojrzenia na dzieje stolicy Galicji i prezentują miasto, którego rozwój i bogactwo umożliwiły powstanie wielu wspa-

C

¹⁹ *Lemberg. Lwów. Lviv. Eine Stadt im Schnittpunkt europäischer Kulturen*, hrsg. P. Fasler, T. Held, D. Switzki, Köln–Weimar–Wien 1993; *Lemberg/Lviv 1772–1918. Wiederbegegnung mit einer Landeshauptstadt der Donaumonarchie*, Wien 1993.

niałych budowli. Obok nich architektura Galicji i Cesarstwa Austriackiego jest wspomniana na marginesie omówienia najważniejszych zjawisk w architekturze innych wielkich miast tego okresu, ze szczególnym odniesieniem do monarchii habsburskiej i Europy Środkowej²⁰. Cenne są także opracowania historyczne porównujące Lwów z Krakowem²¹. Szeroki przegląd widoków stolicy Galicji i okolicznych terenów zaprezentowano podczas wystaw zorganizowanych w muzeach Krakowa i Lwowa²². Wystawom tym towarzyszyły starannie wydane katalogi. Wiele planów urbanistycznych, projektów architektonicznych i zdjęć architektury lwowskiej pokazano także w Krakowie w Międzynarodowym Centrum Kultury na wystawie poświęconej architekturze lwowskiej XIX w. Jej pokłosiem jest opracowanie książkowe wydane pod redakcją naukową Jacka Purchli²³. Omówiono w nim także problemy urbanistycznego rozwoju miasta. Dane na ten temat zawierają także liczne artykuły zawarte w różnych wydawnictwach zbiorowych²⁴. W ostatnich latach prowadzono też badania nad architekturą pozostałych miast dawnej Galicji – Przemyśla²⁵ i Rzeszowa²⁶ koncentrując się na nie tylko na architekturze średniowiecznej i nowożytnej, ale także XIX i XX wieku. Podobne studia dotyczyły też mniejszych ośrodków, w których

²⁰ Szczególnie znaczące mają tu opracowania Ákosa Moravánszky'iego, *Die Erneuerung der Baukunst. Wege zur Moderne in Mitteleuropa 1900–1940*, Salzburg-Wien 1988; tenże, *Competing Visions. Aesthetic Invention and Social Imagination in Central European Architecture 1867–1918*, Cambridge 1997; *Shaping the Great City. Modern Architecture in Central Europe 1890–1937*, ed. by Eve Blau and Monika Platzer, Münnich–London–New York 1999 (ukazała się także wersja niemiecka).

²¹ J. M. Małecki, *Lemberg und Krakau – zwei Hauptstädte Galiziens* [w:] *Festschrift Othmar Pickl zum 60. Geburtstag*, wyd. H. Ebner, Graz–Wien 1987, s. 409–415; idem, *Lwów i Kraków – dwie stolice Galicji*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. 50, 1989, s. 110–131; J. Purchla, *Kraków i Lwów: zmienność relacji w XIX i XX wieku* [w:] *Kraków i Lwów w cywilizacji europejskiej*. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 15–16 listopada 2002, red. J. Purchla, Kraków 2003, s. 81–90; idem, *Architektura Krakowa i Lwowa w XIX wieku* [w:] *Architektura Galicji XIX–XX wieku. Wybrane materiały Międzynarodowego Symposium 24–27 maja 1994 roku, poświęconego 150-leciu założenia Państwowego Uniwersytetu „Politechnika Lwowska”*, red. B. Czerkies, M. Kubelik i E. Hofer, Lwów 1996, s. 162–173; idem, *Wpływy wiedeńskie na architekturę Lwowa 1772–1918* [w:] *Sztuka kresów wschodnich*, t. 2, red. J. K. Ostrowski, Kraków 1996, s. 263–282; idem, *Kraków i Lwów – galicyjskie ośrodki architektury około 1900* [w:] *Sztuka około 1900... Centra i prowincje...*; idem, *Wpływy wiedeńskie na architekturę Lwowa 1772–1918* [w:] *Architektura Lwowa XIX wieku*, red. J. Purchla, Kraków 1997, s. 30–53; R. Solewski, *Matnia. Środowiska architektoniczne Krakowa i Lwowa na przełomie XIX i XX wieku*, „Rocznik Krakowski” LXIV(1998), s. 75–103.

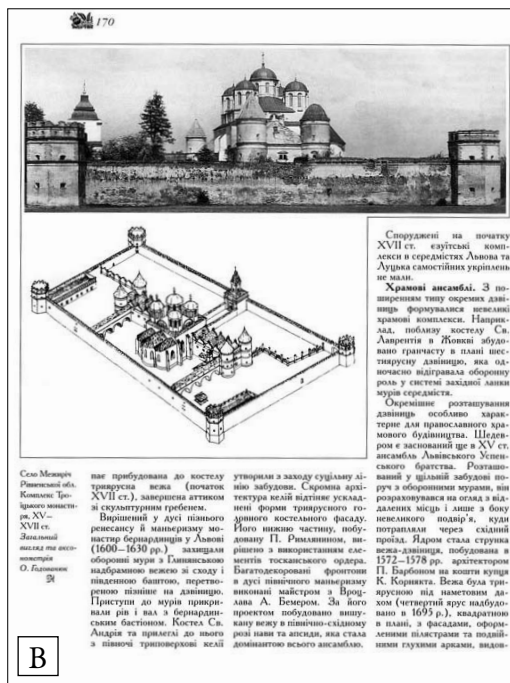
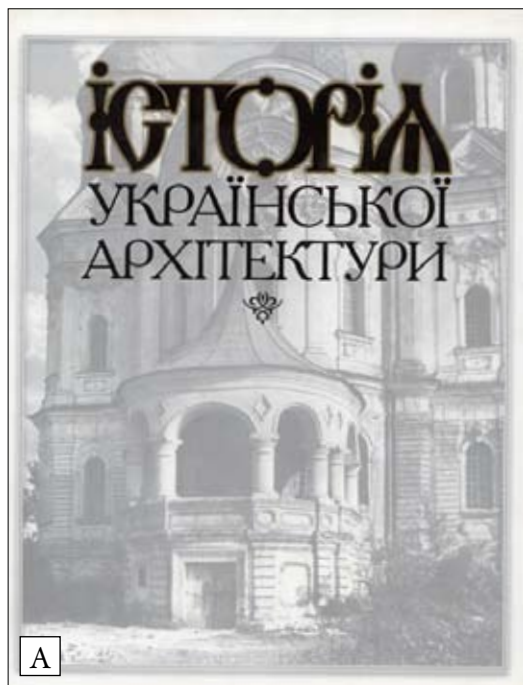
²² *Widoki dawnego Lwowa i Krakowa*. Wspólna wystawa Muzeum Historycznego Miasta Krakowa i Lwowskiego Muzeum Historycznego, wyd. Muzeum Historyczne Miasta Krakowa [b.r.w.].

²³ *Architektura Lwowa XIX wieku (1772–1918)*. Wystawa w Międzynarodowym Centrum Kultury Kraków 1997; *Architektura Lwowa XIX wieku*, red. J. Purchla, Kraków 1997.

²⁴ Przykładowe prace poświęcone architekturze: W. Szolginia, *Fizjonomia urbanistyczna Lwowa* [w:] *Materiały Pierwszego Zjazdu wychowanków WAPL w Tucznie 1–3 X 1983*, cz. 1, Katowice 1984, s. 17–29; O. Czerner, *Przekształcenia architektoniczne Lwowa 1772–1846* [w:] *Architektura Galicji...*, s. 71–81; K. Pawłowski, *Miejsce Lwowa w rozwoju urbanistyki europejskiej przełomu XIX i XX wieku* [w:] ibidem, s. 125–132; M. Sepiał, *Rozwój miasta Lwowa w XIX wieku* [w:] *Architektura Lwowa XIX wieku...*, s. 16–29.

²⁵ J. Malczewski, *Rozwój terytorialny i przestrzenny Przemyśla od połowy XVIII do 1914*, *Teka Konserwatorska. Polska południowo-wschodnia*, Rzeszów 1991, s. 151–174; M. Dalecki, *Rozwój przestrzenny Przemyśla w latach 1867–1914* [w:] *Rozwój przestrzenny miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej. Materiały z sesji, Jasło 23–24 kwietnia 1999*, red. Z. Beiersdorf i A. Laskowski, Jasło 2001, s. 141–152.

²⁶ B. Tondos, *Architektura Rzeszowa w okresie autonomii galicyjskiej*, Rzeszów 1997; *Dzieje Rzeszowa*, t. 2, red. F. Kiryk, Rzeszów 1998; A. Laskowski, *Architektura galicyjska w okresie autonomii. Uwagi na marginesie książki o architekturze Rzeszowa*, „Modus. Prace z historii sztuki”, Kraków 2001, t. 2, s. 123–180 – tam wykaz dokładniejszej literatury.

6. Strona tytułowa pracy (A) i fragment pracy (B) *Історія української архітектури*, Ю.С. Асеев, В.В. Вечерський, О.М. Годованюк та ін. За редакцією В.І.Тимофієнко. Київ, Техніка, 2003.

także powstawały ciekawe budowle projektowane niejednokrotnie przez znanych architektów, a więc m. in. Bielska²⁷, Tarnowa²⁸ oraz Nowego Sącza²⁹ i Leska³⁰. Wiele danych o urbanistyce i architekturze małych miast zawiera tom studiów dotyczących rozwoju miast galicyjskich w okresie autonomii galicyjskiej³¹. Ekspansji architektury lwowskiej na zachodnie tereny Galicji poświęcona jest praca Andrzeja Laskowskiego³². Nadal jednak brakuje polskich opracowań poświęconych architekturze wielu miast Galicji Wschodniej (szczególnie jej południowych terenów), w których wznoszono wiele interesujących budowli i gdzie działało wielu wybitnych architektów. Dotkliwy jest brak aktualnych badań nad architekturą Stanisławowa (obecnie Iwano-Frankowsk), będącego wówczas ważnym

²⁷ E. Chojecka, *Architektura i urbanistyka Bielska Białej 1855–1939*, Katowice 1987; eadem, *Architektura i urbanistyka Bielska Białej do 1939 roku*, Bielsko Biała 1994.

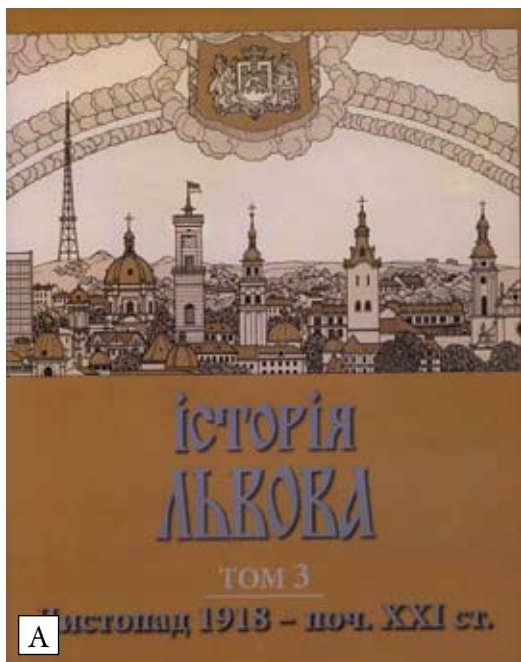
²⁸ S. Potępa, *Złota era Tarnowa. Architektura i budownictwo w przelomie XIX i XX wieku*, Tarnów 1998; idem, *Rozwój przestrzenny Tarnowa w okresie autonomii galicyjskiej*, [w:] *Rozwój przestrzenny miast galicyjskich ...*, s. 127–140.

²⁹ Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Przekształcenia urbanistyczne, architektoniczne i sztuka (w czasach autonomii galicyjskiej)* [w:] *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. II, red. F. Kiryk, S. Płaza, Kraków 1993, s. 495–586.

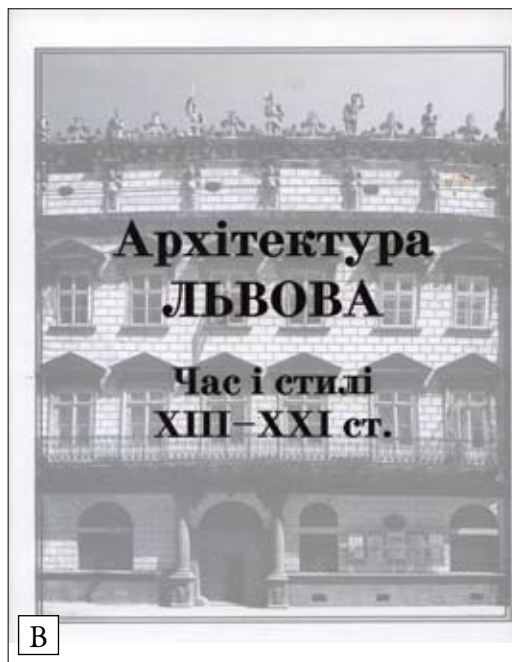
³⁰ J. Budziak, *Dzieje Leska 1772–1918*, Lesko–Wiedeń–Kraków 1995.

³¹ *Rozwój przestrzenny miast galicyjskich...* – tam dokładniejsza literatura

³² A. Laskowski, *Ekspansja lwowskiego środowiska architektonicznego na zachód w okresie autonomii galicyjskiej*, „Przegląd Wschodni”, t. VII, z. 4 (28), s. 1257–1284.

A

B

7. Wybrane monograficzne opracowania miast na przykładzie Lwowa: A. Strona tytułowa pracy: *Історія Львова, Том 3*, Львів Видавництво «Центр Європи»: 2007; B. Strona tytułowa pracy: *Архітектура Львова. Час і стилі. XIII–XXI ст.*, Львів: М. Бевз, Ю. Бірюльов, Ю. Богданова та ін. Інститут архітектури Національного університету «Львівська політехніка» Громадська організація «Інститут Львова» Львів Видавництво «Центр Європи»: 2008.

centrum ruchu budowlanego³³. Zupełnie brakuje opracowań dla Tarnopola. Przytoczone opracowania dostarczają nie tylko wartościowego materiału porównawczego, ale ukazują analogiczne zjawiska występujące w architekturze innych miast dawnej Galicji, obecnie terenów Zachodniej Ukrainy i Wschodniej Polski.

Duże znaczenie dla analizy architektury mają prace prezentujące materiały ikonograficzne. I znowu dotyczą one głównie Lwowa. Obok pionierskiej książki Olgierda Czerne-
ra³⁴ ogromne znaczenie mają dwie publikacje pocztówek lwowskich – wydawnictwa albumowe³⁵ i katalog³⁶ oraz opracowania dawnej lwowskiej fotografii prezentujące materiały ikonograficzne³⁷, niezmiernie ważne dla całej Wschodniej Galicji.

Przegląd prac o architekturze należy zamknąć ważniejszymi opracowaniami dotyczącymi późniejszego okresu – lat 1918-1939, w których dokonano podsumowania wcze-

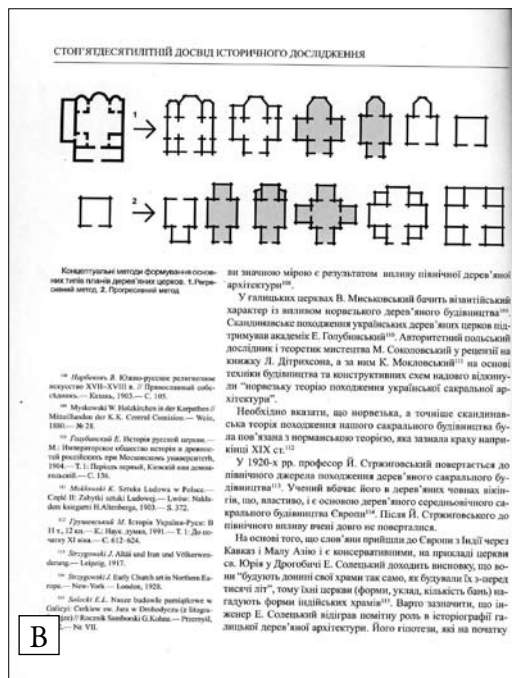
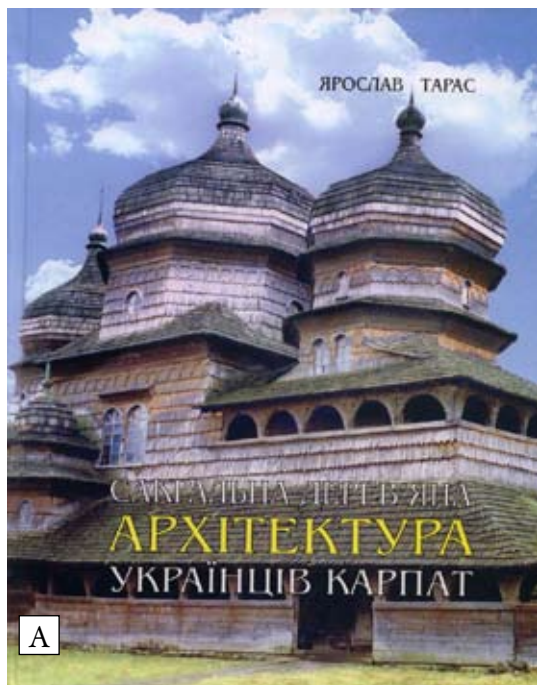
³³ Jedyne nowoczesne opracowania na ten temat: K. Broński, *Rozwój społeczno-gospodarczy Stanisławowa w latach 1867–1939*, Kraków 1999; idem, *Narodziny nowoczesnego Stanisławowa [w:] Lwów u siebie i pod Wawelem. Wybór tekstów o polskiej historii i kulturze Lwowa i Małopolski Wschodniej z kwartalnika „Cracovia-Leopolis”* 1995–2003, Kraków 2004, s. 79–86.

³⁴ O. Czerner, *Lwów na dawnej rycinie i planie*, Wrocław 1997.

³⁵ *Nasz ukochany Lwów na dawnej karcie pocztowej 1896–1939*, [b.m.w.] 2000; *Lwów na starych pocztówkach*, Łódź 2005.

³⁶ I. Kotlobulatoва, *Lwów na dawnej pocztówce*, Kraków 2002.

³⁷ *Dawna fotografia lwowska 1839–1939*, red. A. Żakowicz, Lwów 2004.

8. Strona tytułowa pracy (A) i fragment pracy (B) Ярослав Тарас, *Сакральна дерев'яна архітектура українців Карпат*, Львів 2007.

śniejszego etapu dziejów architektury. Wśród nich wyróżniają się prace Edmunda Małachowicza, Andrzeja Frydeckiego, Tarasa Łypki i Romany Cielątkowskiej³⁸.

Duże znaczenie dla poznania architektury mają szersze opracowania twórców, w tym szczególnie architektów. Wiele informacji biograficznych o twórcach lwowskich zawierają prace Stanisława Nicieja³⁹. Bardzo ważną inicjatywą było zorganizowanie w 1993 r. staraniem wrocławskiego Muzeum Architektury wystawy prezentującej wybrane projekty polskich absolwentów Wydziału Architektonicznego Politechniki Lwowskiej, której towarzyszył katalog⁴⁰. Znaczenie źródłowe mają dwie monografie Politechniki

³⁸ E. Małachowicz, *Obóz i obszar warowny Lwów*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury” 22(1988), s. 243–254; A. Frydecki, *Lwowska szkoła architektury*, [w:] *Materiały Pierwszego Zjazdu...*, s. 6–11; Idem, *Początki nowoczesnej architektury w środowisku polskich architektów we Lwowie w latach 1918–39* [w:] *Architektura i urbanistyka w Polsce w latach 1918–78*, „Studia i Materiały do Teorii i Historii Architektury i Urbanistyki” XVII, Warszawa 1989, s. 51–59; T. Łypka, *Architektura Lwowa okresu międzywojennego 1918–39*, „Lithuania”, 1996, nr 1–2, s. 59–75; R. Cielątkowska, *Architektura i urbanistyka Lwowa II Rzeczypospolitej*, Zblewo 1998.

³⁹ Wybrane prace (opracowania zwarte): S. S. Nicieja, *Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786–1986*, wyd. 1: Wrocław 1988, wyd. 2 poprawione Wrocław 1989; idem, *Cmentarz obrońców Lwowa*, Wrocław 1990; idem, *Panteon Orłąt lwowskich 1918–1992. Powstanie, unicestwienie, odbudowa*, Warszawa 1992; idem, *Łyczaków: dzielnica za Styksem*, Wrocław 1998 – w pracach tych wykazy artykułów w czasopiśmie (m.in. biogramy architektów i rzeźbiarzy). Por. też idem, *Lwów – fenomen miasta wielu kultur i narodów*, „Przegląd Wschodni” 3(1994), 1, s. 117–132.

⁴⁰ Wystawę prezentowano w Muzeum Narodowym we Lwowie w maju i czerwcu 1994 i w Muzeum Architektury we Wrocławiu w kwietniu i maju 1995 r. Komisarze wystawy: E. Jasienko, I. Juszkiewicz, *Pracownicy i ojcowie. Dorobek polskich absolwentów Wydziału Architektonicznego Politechniki Lwowskiej*, Muzeum Architektury, red. I. Juszkiewicz, O. Czerner, Wrocław 1994–95.

9. Strona tytułowa pracy: P. T. Шмагало, *Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст.: структурування, методологія, художні позиції*, Львів: Українські технології, 2005.

10. Strona tytułowa pracy: Ростислав Радшевський, Володимир Свербигуз, Іван Мазепа в сарматсько-рококопанському вимірі високого бароко, Київ 2008.

Lwowskiej, które ukazały się we Wrocławiu⁴¹. Jednak mimo intensywnie prowadzonych badań szczegółowych nad poszczególnymi artystami i architektami, wielu z nich nie doczekało się szerszego, odrębnego monograficznego opracowania. Z architektów szerzej przeanalizowano jedynie twórczość Juliana i Alfreda Zachariewiczów, Teodora Tallowskiego, Juliusza Hochbergera i Zygmunta Gorgolewskiego, Leonarda Marconiego, Witolda Minkiewicza, Romana Felińskiego i Piotra Tarnawieckiego oraz Jana Lewińskiego⁴². O wielu architektach i budowniczych nie ma nawet krótkich wzmianek biograficznych w nowszej literaturze, a te które funkcjonują oparte są na starszych studiach, często sprzed 1939 r.

Nowe tematy i problemy

Obok rozszerzenia się dotychczasowych problemów badawczych, bardzo istotne jest pojawianie się nowszych tematów i podejmowanie studiów nad nowymi obszarami. Jest to praktycznie zjawisko nieuniknione. Dotychczasowe badania nad sztuką

⁴¹ Z. Popławski, *Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844–1945*, Wrocław 1992; *Politechnika Lwowska 1844–1945*, Wrocław 1993. Później ukazały się też ukraińskie monografie Politechniki Lwowskiej, powtarzające tezy z powyższych prac.

⁴² Przeglądu prac na ten temat poszczególnych architektów dokonał Jakub Lewicki: *Problemy biografistyki środowiska lwowskiego, Architekt – budowniczy – murator. Materiały z sesji naukowej Instytutu Sztuki PAN, Warszawa, 24-25 listopada 2004 roku*, red. H. Faryna-Paszkiwicz, M. Omilanowska, J. Sito, Warszawa 2006, s. 44-66.

i architekturą oraz nad nad biografiami artystów koncentrowały się na najstarszym okresie dziejów – średniowieczu i czasach nowożytnych. Mniejszą wagę przywiązywano do poznania miejscowej sztuki z końca XIX i XX w. Ostatnio sytuacja ta uległa radykalnej zmianie. Intensywnie jest badana nie tylko sztuka renesansu i baroku, ale i przejście od historyzmu i rozwiązań tradycyjnych w kierunku budownictwa nowoczesnego oraz powstawanie i rozwój nowych prądów artystycznych i architektonicznych w XX w. Wyjaśnienie tego zagadnienia umożliwia poznanie przemian sztuki ostatnich stu lat i jest niezbędne do syntetycznego spojrzenia na sztukę tego okresu. Przeanalizowanie tego problemu ma także duże znaczenie dla analizy innych ośrodków: Kijowa, Odessy, Czerniowiec, a także Krakowa, Warszawy oraz wschodnich terenów Austro-Węgier. Należy przypomnieć, że w XX w., a szczególnie po 1918 r. wielu najzdolniejszych artystów i architektów działających na terenie Galicji przeniosło się na zachodnie tereny do nowo powstających centrów w Polsce (Warszawa, Kraków), ale i na wschód (Kijów) a także emigrowało do Francji, Niemiec i do Stanów Zjednoczonych. Dlatego też trudno jest mówić o ocenie całokształtu działalności tych artystów i ich aktywności bez znajomości sztuki tworzonej przez nich w czasach młodości na terenach dzisiejszej Ukrainy.

Efektom badań nad ostatnimi dwoma stuleciami architektury i sztuki na Ukrainie były zarówno prace syntetyczne jak i szczegółowe. Były to kolejne próby szerszych podsumowań

A

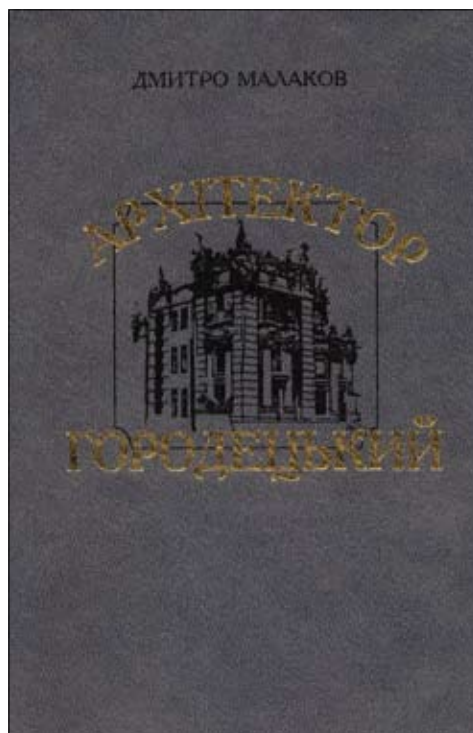

B

11. Strona tytułowa pracy (A) i fragment pracy (B) S.V. Біленкова, *Архітектура Чернівців XIX – першої половини XX століття*, Чернівці. Вид-во Букрек, 2009.

12. Strona tytułowa pracy: В.В. Чепелик, *Український архітектурний модерн*, Київ Національний університет будівництва та архітектури, Київ КНУБА 2000.

13. Strona tytułowa pracy: Д. Малаков, *Архітектор Городецький*, Київ 2004.

rozwoju sztuki (il. 6a-b)⁴³ jak i rzemiosła artystycznego na tym obszarze⁴⁴. Wśród nich można wyróżnić opracowania i syntezy sztuki nowoczesnej i modernizmu (il. 12)⁴⁵. Obejmują one rozległy szeroki obszar i szerokie to porównawcze. Podejmowane są też pierwsze próby opracowania architektury XIX i XX w., niestety ograniczone tylko do pojedynczych miast, znowu najczęściej do Lwowa⁴⁶. Co ciekawe, brak jest oddzielnych monografii poświęconych szerszym zjawiskom wiążącym się z rolą Lwowa w rozwoju sztuki XIX i XX w., a jeżeli ukazują się prace na ten temat, publikowane są w wąskich i praktycznie niedostępnych wydawnictwach⁴⁷. Obok tego ukazywały się prace poświęcone monografiom pojedynczych twórców. Jednym z nich, który budził największe zainteresowanie był Polak, autor wielu budowli

⁴³ *Історія української архітектури*. Ю.С. Асеев, В.В. Вечерський, О.М. Годованюк та ін. За редакцією В.І.Тимофійко, Київ 2003, с. 472 (il. 6a-b).

⁴⁴ Д. П. Крвавич, В. А. Овсійчук, С. О. Черпанова, *Українське мистецтво*: Навч. посібн.: У 3 ч., Львів 2005.

⁴⁵ В.В. Чепелик, *Український архітектурний модерн*, Київ 2000, с.-іл. 378.

⁴⁶ Pierwsze ukraińskie opracowanie: *Архітектура Галичини XIX-XX ст. Вибрані матеріали міжнародного симпозіуму 24-27 травня 1994р., присвяченого 150-річчю заснування ДУ "Львівська політехніка"* // За ред. Б.Черкеса, М.Кубеліка, Е.Гоффер, Львів 1996, 208 с.; Pierwsze polskie opracowanie: *Архітектура Львова XIX століття/Architektura Lwowa XIX wieku*.- Краків/Krakow, 1997; pierwsza monografia jednej epoki architektury: Х. Ковальчук, *Особливості архітектури Львова наприкінці XVIII – першої половини XIX ст.* - Львів: Ліга-прес, 2005. – 220 с.

⁴⁷ Przykładowo: Т. М. Клименюк, *Львовская архитектурная школа*, „Архитектура Украины”, 5(1991), с. 3-6.

w Kijowie, architekt Władysław Horodecki (il. 13)⁴⁸, jednocześnie jeden z najbardziej znanych twórców Polaków na terenie Ukrainy. Obok tego ukazało się szereg prac poświęconych innym architektom⁴⁹.

Bardzo ważne są monografie poszczególnych miast. Są one często zupełnie nieznane w Polsce. Jedną z nich jest monografia architektury Czerniwiec (il. 11)⁵⁰, gdzie w formie tablic przedstawiono najważniejsze budowle miasta i pogrupowano je podług kryterium stylu (il. 13). W pracy tej wśród wykorzystanej literatury wymieniono szereg prac dotyczących innych miast Ukrainy, co pozwala zorientować się w pokrewnej problematyce. Obok tych zupełnie nie znanych w Polsce publikacji, ukazało się wiele prac poświęconych przede wszystkim sztuce i architekturze Lwowa i okolicznych terenów. Najważniejszą inicjatywą dotyczącą terenów zachodniej Ukrainy jest duże trzy tomowe opracowanie historii Lwowa (il. 7a)⁵¹.

W poszczególnych tomach szeroko omówiono historię miasta, jak i zaprezentowano wiele nie publikowanych wcześniej fotografii. Większość artykułów wyróżnia się wysokim poziomem merytorycznym i brakiem nacjonalistycznego nastawienia. Niestety części poświęcone sztuce są najslabiej opracowane w niniejszym tomie, co przyznaje także wielu badaczy ukraińskich. Kolejnym podobnie wszechstronnym opracowaniem była ponad 700 stronicowa historia architektury Lwowa (il. 7b)⁵². Niestety także i w tym wypadku rangę wydawnictwa obniża bardzo zróżnicowany poziom merytoryczny niektórych rozdziałów. Obok części dokładnie i precyzyjnie opracowanych (np. architektura 20-lecia międzywojennego) zdarzają się rozdziały i całe epoki opi-

14. Strona tytułowa pracy: Л. Прибега, *Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України. Методологічний аспект*, Київ, «Мистецтво» 2008.

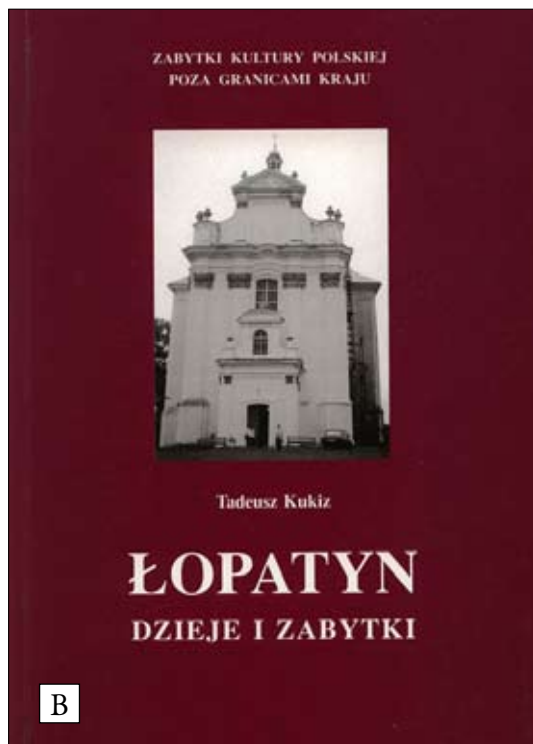
⁴⁸ Д. Малаков, *Архітектор Городецький*, Київ 2004 (il. 13).

⁴⁹ Przeglądu prac na ten temat dokonał: J. Lewicki, *Problemy biografistyki środowiska lwowskiego...*, s. 44-66.

⁵⁰ С.В. Біленкова, *Архітектура Чорнівців XIX – першої половини XX століття*, Чернівці. Вид-во Букрек, 2009, 440 с. (il. 11).

⁵¹ *Історія Львова*, Том 1-3, Львів 2006-2007 (il. 7a).

⁵² *Архітектура Львова. Час і стилі. XIII-XXI ст.*, Львів: М. Бевз, Ю. Бірюльов, Ю. Богданова та ін. Інститут архітектури Національного університету «Львівська політехніка» Громадська організація «Інститут Львова», Львів 2008, 720 с. – іл (il 7b).

15. Przykłady serii wydawniczych dotyczących sztuki kresów Rzeczypospolitej: A. *Materiały do Dziejów Sztuki Sakralnej*, red. nauk. Jan K. Ostrowski, *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. Część I, tom 15*; B. *Seria: Zabytki kultury polskiej poza granicami kraju*, red. R. Brykowski, *Seria A, zeszyt 5 - B. Tadeusz Kukiz, Łopatyn. Dzieje i zabytki*, Warszawa 2004.

sane bardzo słabo i powtarzające liczne błędne informacje (np. architektura czasów średniowiecznych i nowożytnych), a wiele z przytoczonych informacji jest zupełną fantazją naukową. Niestety jedynym polskim odpowiednikiem ukraińskiej syntezy dziejów architektury lwowskiej jest wydana kilkanaście lat temu praca prof. Jana K. Ostrowskiego⁵³, które w sposób nowoczesny i przystępny prezentuje dorobek sztuki lwowskiej. W ostatnich latach ukazały się też szersze syntezy z zakresu ochrony zabytków (il. 14), podsumowujące nie tylko dotychczasowe ukraińskie doświadczenia z tej dziedziny, jaki i prezentujące przykłady z innych krajów⁵⁴.

Nowatorstwo metodologiczne

Obok wymienionych prac należy wskazać te, które w nowatorski metodologicznie sposób wprowadzały nie tylko nowe zakresy badań, ale i nowe metody ich prowadzenia. Niewątpliwie najlepszą pracą z tego zakresu jest szeroka praca dotycząca karpackiej

⁵³ J. K. Ostrowski, *Lwów. Dzieje i sztuka*, Kraków 2000 (wyd. II).

⁵⁴ Л. Прибега, *Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України. Методологічний аспект*, Київ 2008 (il. 14).

drewnianej architektury sakralnej (il. 8a-b)⁵⁵, która w sposób przekrojowy traktuje tę problematykę. Autor omówił wszystkie grupy cerkwi związane z architekturą sakralną na terenie Karpat (il. 8b) i dokonał ich syntetycznej charakterystyki. Rozważania dotyczące genezy tych typów i grup uzupełniają liczne graficzne zestawienia i typologie. Zadziwia też liczba wykorzystanych źródeł pisanych, kartograficznych i ikonograficznych oraz szeroka dokumentacja architektury cerkiewnej. Łączy się ona z erudycyjnymi porównaniami dotyczącymi architektury drewnianej jak i dobrym opanowaniem najnowszej zachodnioeuropejskiej metodologii badań architektury. Jest to jedno z najlepszych opracowań poświęconych architekturze, jakie ukazały się w ostatnich latach na Ukrainie. Jednocześnie jest to pierwsza z kilku kolejnych szerokich opracowań tego autora poświęconych drewnianej architekturze Ukrainy.

Pojawiły się też opracowania całych zjawisk na pograniczu teorii, historii sztuki i kultury. Jedną z prac jest szerokie opracowanie szkolnictwa artystycznego (il. 5)⁵⁶. Zawarto w niej szczegółowe rozważania dotyczące różnych typów szkolnictwa artystycznego oraz szeroką bibliografię tematu. Praca ta także wyróżnia się na tle współczesnego piśmiennictwa ukraińskiego.

Wszechstronnym opracowaniem kultury baroku jest monografia Iwana Mazepy (il. 10)⁵⁷, która wszechstronnie omawia nie tylko historię tego okresu, ale i sztukę, literaturę i obyczaje. Przedstawiono w niej różne zjawiska artystyczne, ich szeroki kontekst wraz z różnorodną literaturą i ikonografią. Praca ta wyróżnia się na tle literatury ukraińskiej umiejętnym połączeniem wątków historycznych, artystycznych i literackich, przedstawionych w sposób przystępny, ale i profesjonalny.

Wymienione publikacje znacznie wyróżniają się na tle piśmiennictwa ukraińskiego, zarówno pod kątem stosowania nowoczesnej metodologii badawczej, jak i przytaczanych faktów i poprawnością prowadzonej narracji. Są to jedne z najlepszych opracowań dotyczących sztuki i architektury jakie ukazały się w ostatnich latach na Ukrainie.

Prace popularne

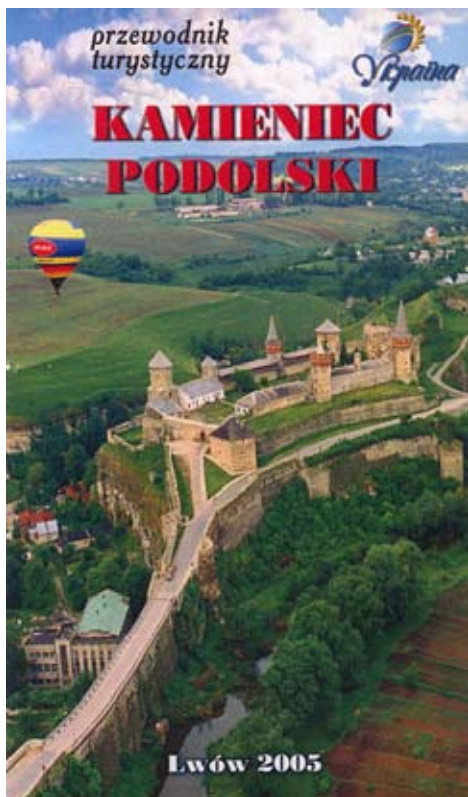
Ukazało się też wiele prac popularnych. Mają one bardzo różny charakter od prac przekrojowych po monograficzne opracowania miast czy osób. Z prac poświęconych całym regionom i poszczególnym zjawiskom artystycznym można przykładowo wymienić opracowanie pałaców i parków Galicji (il. 19)⁵⁸, oparte głównie na wcześniejszej polskiej literaturze. W sposób syntetyczny zapoznaje ono ukraińskiego czytelnika z tą problematyką. Z licznych popularnych opracowań poszczególnych miast można wskazać przykła-

⁵⁵ Я. Тарас, *Сакральна дерев'яна архітектура українців Карпат*, Львів 2007 (il. 8a-b).

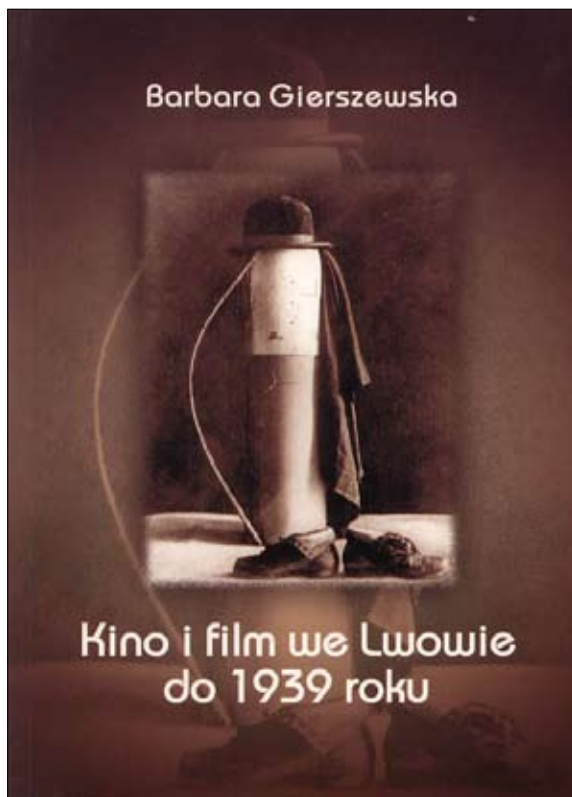
⁵⁶ Р.Т. Шмагало, *Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ ст.: структурування, методологія, художні позиції*, Львів 2005, 528 с., 742 іл. (il. 9).

⁵⁷ Р. Радішевський, В. Свєрбігуз, *Іван Мазепа в сарматсько-роксоланському вимірі високого бароко*, Київ 2008 (il. 10).

⁵⁸ Н. Левкович, *Палацові та садибно-паркові ансамблі Галичини кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст.*, Львів 2006 (il. 19).

16. Jeden z przykładowych przewodników poświęconych miastom odznaczający się wysokim poziomem wydawniczym i merytorycznym: strona tytułowa pracy *Kamieniec Podolski, przewodnik turystyczny, Lwów 2005*. Wersja polska. Wydawnictwo Centrum Europy.

17. Strona tytułowa pracy: B. Gierszewska, *Kino i film we Lwowie do 1939 roku*, Kielce 2006.

dowo kolejne wydania omawiające dzieje i zabytki Lwowa⁵⁹, potem rozszerzone o wydane w tej samej serii opracowania Żółkwi i Kamieńca Podolskiego. Wśród prac poświęconych architekturze miast wyróżnić można dwie grupy. Publikacje z pierwszej grupy oparte są na źródłach i bardzo precyzyjnie podają materiał źródłowy i ilustracyjny oraz mimo popularnej formy są poważnymi wydawnictwami paranaukowymi. W wypadku Lwowa wśród nich wyróżnić można opracowania Iriny Kotłobułatowej (il. 21a)⁶⁰. Także ukazało się kilka prac precyzyjnie opisujących architekturę, które mimo swojej paranaukowej formy, mają charakter popularny. Są to pierwsze ukraińskie opracowania architektury przygotowane we Lwowie i Kijowie⁶¹, które opisują liczne budowle miasta do początku XX w. Prace

⁵⁹ Б. В. Мельник, *Вулицями старовинного Львова*, Львів Світ, 2001.

⁶⁰ І. Котлобулатова, *Дати і події в історії Львова*, Львів 2009 (il. 21a).

⁶¹ Przykładowo: В.С. Вуйцик, *Львівський державний історико-архітектурний заповідник*, Львів 1973; В.С. Вуйцик, Р.Н. Липка, *Встреча со Львовом*, Львов 1987, 176 с.; В. Вуйцик, *Державний історико-архітектурний заповідник у Львові*, Львів 1991.

z drugiej grupy w sposób niezbyt precyzyjny podają informacje, mieszając konkretne fakty oraz nie sprawdzone i nie precyzyjne wiadomości⁶², co niestety wprowadza je trwale na dziesiątki lat do literatury. W wypadku polskich opracowań jest także coraz mniej oryginalnych prac popularnych, które zostały zastąpione przez liczne przewodniki. Niektóre z nich podają informacje nie wymieniane dotychczas w opracowaniach naukowych⁶³. Ciekawym zjawiskiem są wciąż wydawane reprinty przewodników opublikowanych jeszcze w okresie międzywojennym⁶⁴. Wśród nich ogromne znaczenie mają prace Mieczysława Orłowicza, które podają cenne źródłowe informacje o wielu budynkach najważniejszych miast Galicji⁶⁵. Ten krajoznawca w opracowywanych przez siebie przewodnikach zwracał uwagę nie tylko na budowle dawne i powszechnie uznawane za zabytki, ale także na budynki powstałe u schyłku XIX i na początku XX w., a podawane dane zawsze konsultował z odpowiednimi urzędami nadzoru budowlanego. On też jako pierwszy, niejako jeszcze „na gorąco”, dokonał podsumowania architektury do I wojny światowej. Szeroko opisywał też ludzi, ich zwyczaje i sposób życia. Na jego pracach opierali się wszyscy późniejsi badacze. Wśród nowszych przewodników należy wyróżnić prace wydawane przez prywatne wydawnictwo *Центр Європи* (il. 16). Jednym z nich jest wydany w dwu wersjach językowych – polskiej i ukraińskiej – przewodnik po Lwowie opracowany przez ukraińskich historyków sztuki⁶⁶. Bardzo precyzyjnie opisuje on historię i architekturę Lwowa. W przewodniku omówiono wszystkie wyróżniające się domy, podając rok ich wybudowania, architekta i dalsze losy. Praca ta jest kolejnym ważnym źródłowym opracowaniem dziejów architektury lwowskiej i będzie dla polskiego czytelnika podstawowym źródłem precyzyjnych informacji na ten temat. Później w tej samej serii wydawniczej ukazały się kolejne przewodniki po Kamieńcu Podolskim (il. 16) i Kijowie⁶⁷. Wśród polskich prac o podobnym znaczeniu należy wspomnieć, o nieco wcześniej wydanych pracach Bartłomieja Kaczorowskiego⁶⁸ i architekta Zbigniewa Haicha⁶⁹. Niestety dotyczą one tylko Lwowa. Haich, w kolejnych książkach opisujących architekturę lwowską poznawaną podczas spacerów po mieście, zamieścił wiele rysunków różnych budowli. Prace te, prezentujące lwowską architekturę były później

⁶² Б. В. Мельник, *Вулицями старовинного Львова*, Львів 2001; І. Лемко, В.Михалик, В.Бегляров, *1234 вулиці Львова 1939 – 2000*, Львів 2009, 583 с. (il. 21с)

⁶³ Najważniejsza praca: J. Tokarski, *Ilustrowany przewodnik po zabytkach kultury na Ukrainie*, T. 1-3, Warszawa 2000-2002; Przykładowe opracowania dla Lwowa: A. i E. Hollankowie, *I zobaczyć miasto Lwów...*, Rzeszów 1990; R. Chanas, J. Czerwiński, *Lwów. Przewodnik*, Wrocław 1992; J. Czerwiński, *Lwów i okolice*. Przewodnik pod redakcją Marioli Malerek, Piechowice 1999; A. Strojny, *Lwów. Miasto wschodu i zachodu. Przewodnik turystyczny*, Seria: *Miasta i miasteczka*, Kraków 2001.

⁶⁴ Przykładowo: A. Medyński, *Lwów. Ilustrowany przewodnik dla zwiedzających miasto*, wyd. 2, Lwów 1937 (reprint Łódź 1990); S. Wasylewski, *Lwów*, Seria: *Cuda Polski*, Poznań [b.r.w.], reprint Wrocław 1990.

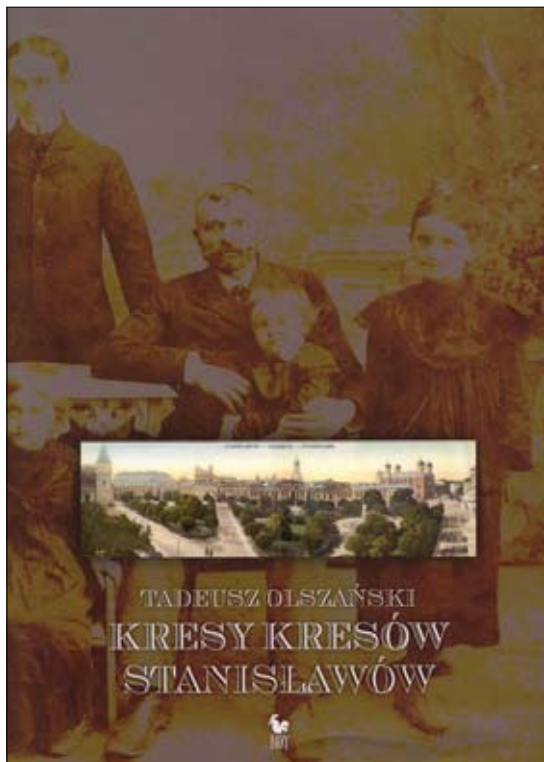
⁶⁵ Najważniejsza z nich to praca M. Orłowicza, *Ilustrowany przewodnik po Galicji*, wyd. 1, Lwów 1918 (reprint 2006) oraz *Ilustrowany przewodnik Lwowie ze 102 ilustracjami i planem miasta*, wyd. 2 rozszerzone, Lwów–Warszawa 1925, reprint Warszawa [ok. 1990]; reprint Krosno 2004.

⁶⁶ *Львів-LVIV* // під редакцією А. М. Рудницького та Ю. О. Бірюльова. Туристичний путівник, Львів 1999, 550 с; Wersja polska: J. Biriulow, L. Onyszczenko-Szweć, *Lwów. Ilustrowany przewodnik*, Lwów–Wrocław 2001.

⁶⁷ Wersja polska: *Kamieniec Podolski. Przewodnik turystyczny*. S. Frucht et al., Lwów 2005 (il 16).

⁶⁸ B. Kaczorowski, *Zabytki starego Lwowa*, Warszawa 1990.

⁶⁹ Lwów. *Z teki rysunków architektonicznych inż. Zbigniewa Haicha*, Poznań [ok. 1990].

18. Strona tytułowa pracy: Tadeusz Olszański, *Kresy Kresów Stanisławów*, Warszawa 2008.

wielokrotnie wydawane w formie luźnych kart czy też druków ulotnych. Bardzo duże znaczenie źródłowe i bardzo osobiste są prace wspomnieniowe Witolda Szolginia⁷⁰ i Jerzego Janickiego⁷¹. W oddzielnych tomach Szolginia zawarł kompendium popularnej wiedzy na temat Lwowa, prezentując w sposób syntetyczny wiedzę o kulturze i sztuce tego miasta oraz o jego architektach. Prace te ilustrowane są rysunkami, które uzupełniają starannie dobrane fragmenty z dzieł literackich. Opisy Szolginia i Janickiego doskonale prezentują piękno architektury lwowskiej i podkreślają rolę budowli powstałych w różnych okresach dziejów miasta oraz zawierają wiele informacji o charakterze źródłowym. Co ważne Jerzy Janicki bardzo szeroko opisywał nie tylko sztuką i architekturą, ale i całą kulturą kresową południowo-wschodnich terenów zamieszczając wiele informacji na ten temat. Z nowszych prac popularnych można wspomnieć o opracowa-

waniach Stanisławowa (il. 18), które zostały entuzjastycznie przyjęte przez czytelników⁷². Prace te udowadniają, że można w sposób fascynujący pisać o różnych aspektach historii i kultury miejskiej.

Niekorzystne zjawiska

Z prowadzonymi badaniami wiąże się kilka niekorzystnych zjawisk. Ich zdefiniowanie jest niezbędne nie tylko dla oceny dorobku prowadzonych studiów, jak i dla sformułowania postulatów badawczych. Pierwszym jest bardzo często spotykane w ukraińskiej literaturze powtarzanie tez lub całych fragmentów opracowań zaczerpniętych ze starszej literatury. Nagminnie dosłownie przepisywane są ustalenia ze starszych opracowań wydanych przed 1945 r. i prezentowane ich jako badań własnych, bez podania źródła i autora pracy. Niejednokrotnie dotyczy to nie tylko faktów czy opisów całych zjawisk, ale i po-

⁷⁰ W. Szolginia, *Tamten Lwów*, t. 1, *Oblicze miasta*, Wrocław 1992; t. 2, *Ulice i place*, Wrocław 1993; t. 3, *Świątynie, gmachy, pomniki*, Wrocław 1993; t. 4, *My Lwówianie*, Wrocław 1993; t. 5, *Życie miasta*, Wrocław 1993; t. 6, *Rozmaitości*, Wrocław 1994; t. 7, *Z niebios nad Lwowem*, Wrocław 1996; t. 8, *Arcylwówianie*, Wrocław 1997.

⁷¹ J. Janicki, *Nie ma jak Lwów – krótki przewodnik po Lwowie*, Warszawa 1990; idem, *Krakidaty*, Warszawa 2004.

⁷² T. Olszański, *Kresy Kresów. Stanisławów*, Warszawa 2008; idem, *Stanisławów jednak żyje*, Warszawa 2010 (il. 18).

wtwarzania i identycznego reprodukowania autorskich opracowań i rysunków i podpisywania ich jako własne. Przykładem wielokrotnego wykorzystywania cudzych badań, są studia prowadzone nad zabudową dawnego Lwowa do 1945 r. przez architekta Janusza Witwickiego, którego zamordowano tuż przed opuszczeniem Lwowa 16 VII 1946 r., aby zrabować wyniki prowadzonych przez niego studiów. Wykonane przez niego liczne notatki, rysunki i fotografie, które mu ukradziono, znajdują się obecnie w rozproszonych zbiorach w Kijowie i Lwowie. Wyniki badań Janusza Witwickiego wielokrotnie wykorzystywała już ukraińska architekt i urbanista T. Trugubowa⁷³. Wielokrotnie zamieszczała też wykonane przez Janusza Witwickiego rekonstrukcje zabudowy Lwowa i jego fortyfikacji podpisując je własnym nazwiskiem. Później zaczęły się one pojawiać w licznych innych opracowaniach. W ostatnich latach zaczęły się też ukazywać liczne prace wykorzystujące rysunki Janusza Witwickiego. Praktycznie wszystkie ukraińskie ilustracje prezentujące wygląd dawnego Lwowa i jego fortyfikacji, w tym rysunkowe rekonstrukcje średniowiecznej zabudowy i murów obronnych są dokładnymi przerysami prac Janusza Witwickiego (il. 22).⁷⁴ Co istotne dorobek J. Witwickiego i jego tragiczne losy został przedstawiony w ostatnich latach ukraińskim czytelnikom i jest znany większości ukraińskich autorów⁷⁵, więc nie można tu mówić o niewiedzy czy przypadkowości działań.

Zjawisko powtarzania tez wcześniejszych autorów i splagiatowania wyników ich badań dotyczy także literatury ukazującej się w ostatnich latach, której ambicją było dokonywanie nowych podsumowań i ustaleń badawczych. I tak przykładowo wydawnictwo Cen-

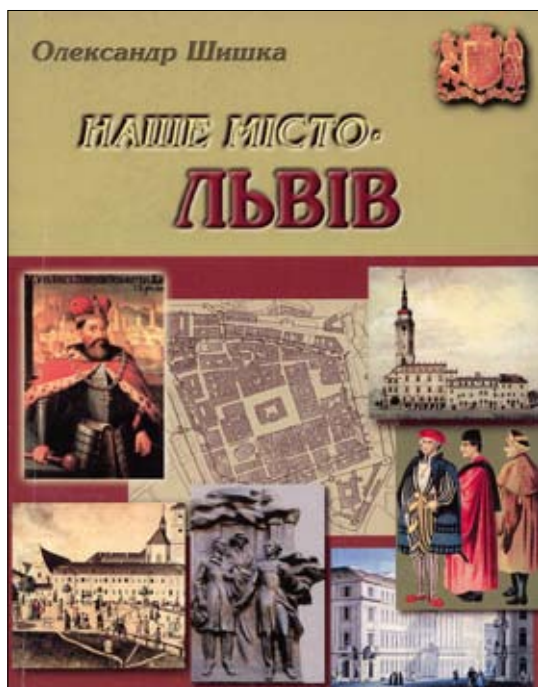

19. Strona tytułowa pracy: Н. Левкович, *Палацові та садибно-паркові ансамблі Галичини кінця XVIII — першої половини XIX ст.*, Львів 2006.

⁷³ Przykładowe prace: Т. А. Тругубова, *Планировка средневекового Львова*, Стр-во и архитектура, 1969, № 6, с. 17-19; Т. О. Тругубова, *Нове про архітектуру середньовічного життя на площі Ринок у Львові*, Укр. Мистецтвознавство, 1969, с. 150-157; Т. О. Тругубова, Р. М. Мих, *Львів: Архітектурно-історичний нарис*, Київ 1989.

⁷⁴ Przykładowo: powtórzenie w formie przerysu bez podania źródła: І. Качор, Л. Качор, *Середньовічний Львов. Фортифікації*, Львів 2009, с. 18. Pierwotór pracy Janusza Witwickiego publikowany m. in. [w:] *Рапората пластычна даўняга Львова* wyd. 2, Lwów 1938, s. 13, rys. 6 (il. 22).

⁷⁵ Я. Вітвіцький, *Пластична панорама даўняга Львова. 1903—1946*, Спеціальне видання журналу „Будуємо інакше” до 100-річчя з дня народження Януша Вітвіцького, Львів 2004.

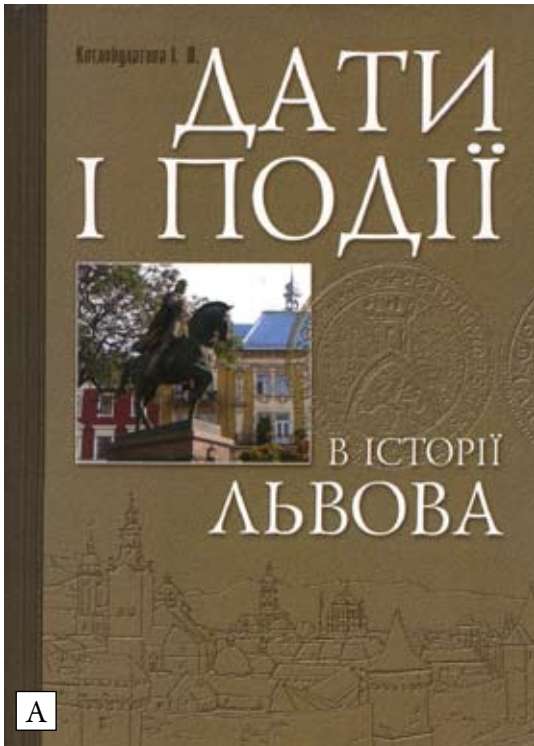

20. Przykładowa popularyzatorska praca poświęcona jednemu miastu mająca charakter podręcznika szkolnego do przedmiotu Lwoznawstwo (strona tytułowa): Олександр Шишка, *Наше місто Львів*, частина 1, Львів 2002.

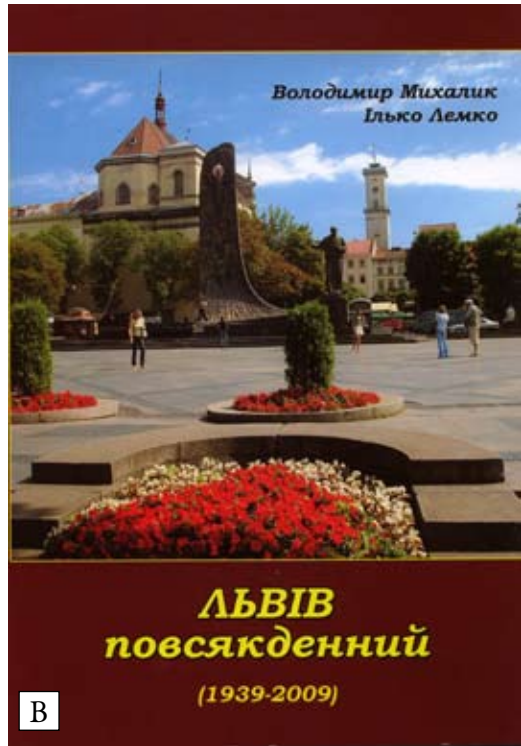
trum Europy niejednokrotnie czerpało liczne materiały ikonograficzne i materiały ze źródeł i opracowań do których nie miało prawa, a jeden z redaktorów Jurij Biriulow swobodnie przepisywał liczne fakty i ustalenia z prac innych autorów, nie powołując się na nie i swobodnie reprodukując autorskie rysunki publikowane w innych pracach jako własne opracowania. Jedną z prac ostatnio kilkakrotnie plagiatowanych były opracowania J. Lewickiego (il. 23), gdzie w kolejnych opracowaniach na podobne tematy z historii architektury nie tylko nie znajdowały się żadne odnośniki, ale swobodnie reprodukowano publikowane materiały oznaczone *Copy Right*⁷⁶. Podobna praktyka jest nie do przyjęcia w zachodniej Europie i stanowi wyraźne naruszenia prawa autorskiego. Także i w tym przypadku nie można tu mówić o niewiedzy czy przypadkowości działań.

Drugim niekorzystnym zjawiskiem jest prezentowana w opracowaniach naukowych wymyślonych teorii. Liczne prace przytaczają ustalenia oparte nie na faktach, a jedynie na powtarzanych i nie sprawdzonych informacjach. Najczęściej dotyczy to okresu średniowiecza i renesansu. Jako potwierdzenie przedstawianych rozważań zamieszcza się liczne ryciny rekonstruujące wygląd niezrachowanych budowli czy dzieł sztuki wykonane przez współczesnych plastyków. W ten sposób w literaturze zaczynają żyć wizerunki nieznanymi z wyglądu postaci czy dziwaczne zamki, pałace czy średniowieczne miasta, co do wyglądu których nie ma żadnych podstaw. Bardzo często dotyczy to prezentacji bardziej odległych epok sztuki na terenie Ukrainy, a więc szczególnie czasów średniowiecza i wczesnej nowożytności. Prezentacja zjawisk ilustrowana jest licznymi rycinami opartymi na współczesnej domorosłej plastyce, wymyślanych faktach i życzeniowo prezentowanych rozważaniach. Niestety te bałamutne tezy mieszające konkretne fakty i nie sprawdzone wiadomości są wprowadzone na dziesiątki lat do ukraińskiej literatury naukowej, gdzie

⁷⁶ Przykładowe powtórzenie - pierwowzór: J. Lewicki, *Między tradycją a nowoczesnością. Architektura Lwowa lat 1893-1918*, wyd. Oficyna Wydawnicza TONZ i Wyd. Neriton, Warszawa 2005, s. 86, il. 30. Autorski rysunek chroniony zapisami prawa autorskiego (*Copy Right* Jakub Lewicki i TONZ) i prawem EU; powtórzenie: J. Biriulow, [w:] *Архітектура Львова. Час і стилі. XIII-XXI ст.*, Львів 2008, tekst Ю. Бірюльова, s. 414. Bez podania źródła pierwowzoru i autora rysunku (il. 23).

A

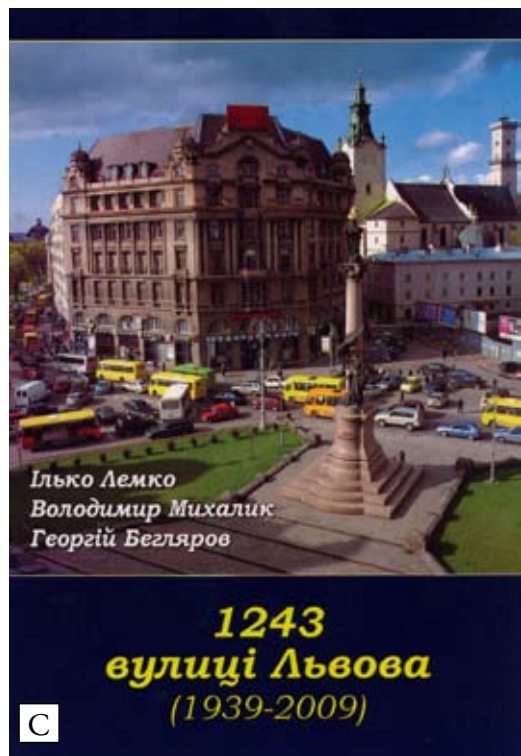

B

21. Przykładowe popularyzatorskie prace poświęcone jednemu miastu (strony tytułowe): I. A. Комлюбутова, *Дати і події в історії Львова*, Львів 2009; В. В. Михалик, І. Лемко, *Львів Повсякденний (1939 – 2009)*, Львів 2009; І. С. Лемко, В. Михалик, В. Бегляров, *1234 вулиці Львова 1939 – 2000*, Львів «Апріорі» 2009.

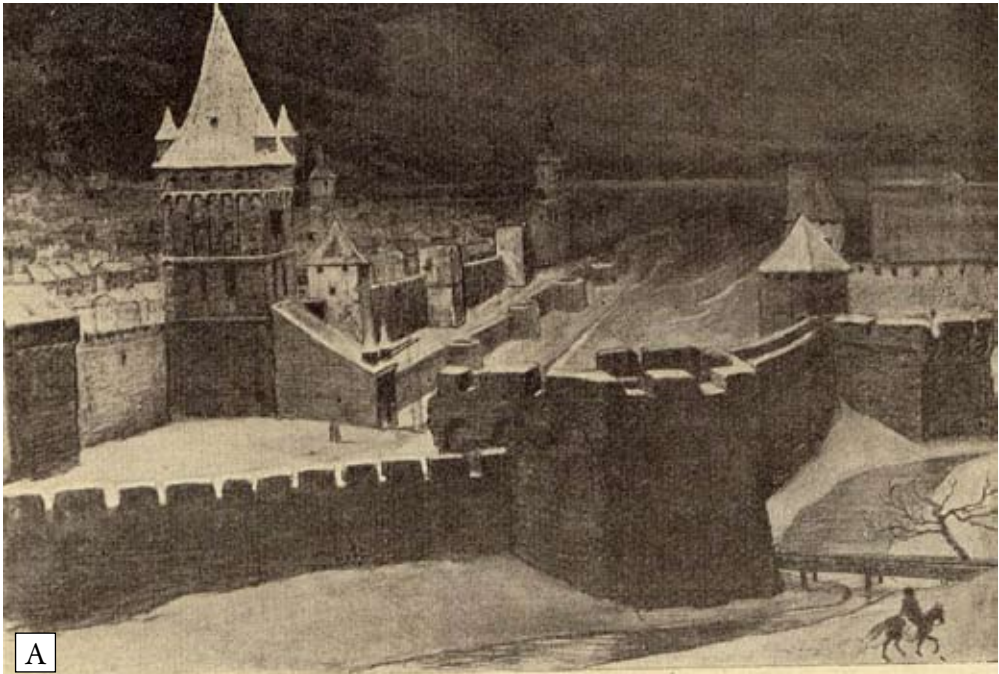
stają się pewnikami badawczymi. Jako przykład można wymienić rozważania dotyczące okresu średniowieczna i renesansu zawarte w wielu opracowaniach np. odnośnie terenów zachodniej Ukrainy i Lwowa⁷⁷.

Trzecią niekorzystną tendencją jest coraz silniejsze nacjonalistyczne zabarwienie prac pisanych przez zachodnio ukraińskich autorów. Wszyscy twórcy urodzeni i tworzący niegdyś na terenach dzisiejszej Ukrainy stają się dawnymi Ukraińcami, często ciemżonymi przez obcych. Jedną z licznych badaczek uprawiających podobną metodologię jest przykładowo historyk dr Maria

C

⁷⁷ Przykładowo: *Історія Львова*. Том 1, Львів 2006; *Архітектура Львова...*, Львів 2008 (il. 7b).

A

Ryc. 6. Brama Halicka i Baszta Wężowa od strony placu Mariackiego. — Rekonstrukcja i model: Inż. Janusz Witwicki. — Pastel Prof. Dr Władysław Witwicki.

B

22. Przykład powtórzenia z prac naukowych. A. Pierwzór pracy Janusza Witwickiego publikowany m. in. [w:] Panorama plastyczna dawnego Lwowa wyd. 2, Lwów 1938, s. 13, rys. 6; B. Powtórzenie w formie przerysu bez podania źródła: Ігор Качор, Любов Качор. Середньовічний Львів. Фортифікації, Львів 2009, s. 18. Bez podania źródła pierwzozoru.

Dolińska⁷⁸, która w sposób niezwykle zabawny przeniosła XIX i XX-wieczne nacjonalistyczne fobie do współczesnej metodologii. Co ważne ten sposób badań i pisanie opracowań naukowych został już bardzo wyraźnie zdiagnozowany w latach 80. XX w. przez naukową literaturę i jednoznacznie odrzucony jako kuriozalny i anachroniczny. Przykłady podobnego postępowania ukraińskich autorów można mnożyć, a wielu z nich jest polskiego, rosyjskiego czy żydowskiego pochodzenia, co jest jeszcze bardziej kuriozalne. Co ciekawe ten sposób postępowania dużo rzadziej spotykany jest u badaczy działających na środkowej i południowej Ukrainie i stał się „specjalnością” terenów Zachodniej Ukrainy.

Kolejną niekorzystną tendencją jest brak informacji o wielu ukraińskich wydawnictwach i pracach, które są ogłaszane w nie tylko na Ukrainie, ale i w Rosji, USA czy Niemczech. Szereg prac na ten temat publikowało kilku ukraińskich autorów np. Jurij Biriulow czy Igor Żuk. Nie tylko brak jest informacji na ten temat, ale autorzy zdają się je ukrywać, a prace opublikowane w Rosji czy w USA są praktycznie nie znane⁷⁹. Jednocześnie w ostatnich latach ukazało się wiele opracowań, zarówno studiów źródłowych i analitycznych, jak i opracowań syntetycznych i porównawczych. Także przy okazji prac konserwatorskich prowadzonych przy licznych budowlach wykonano ważne opracowania i studia naukowe. Niestety wiele z nich wydanych zostało w niewielkich nakładach i na fatalnym poziomie poligraficznym. Są one dziś białymi krukami, trudno dostępnymi nawet dla specjalistów. Wiele z nich do dzisiaj nie doczekało się weryfikacji i wejścia w szerszy obieg naukowy. Dotyczy to zarówno prac ukraińskich, jak i polskich.

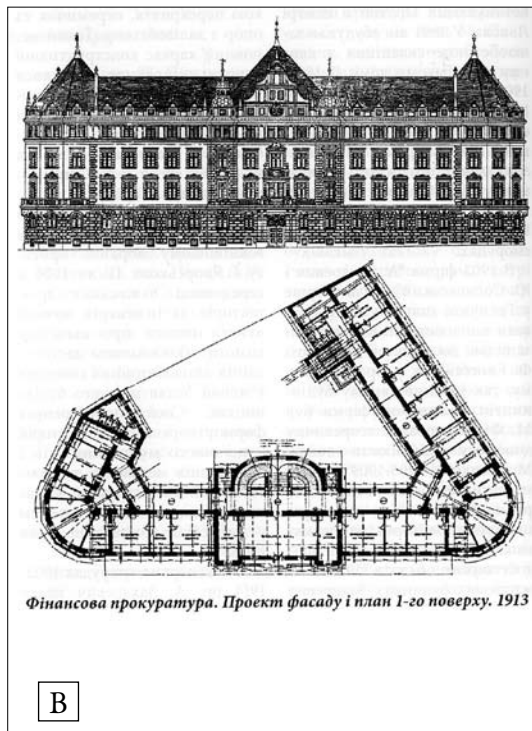
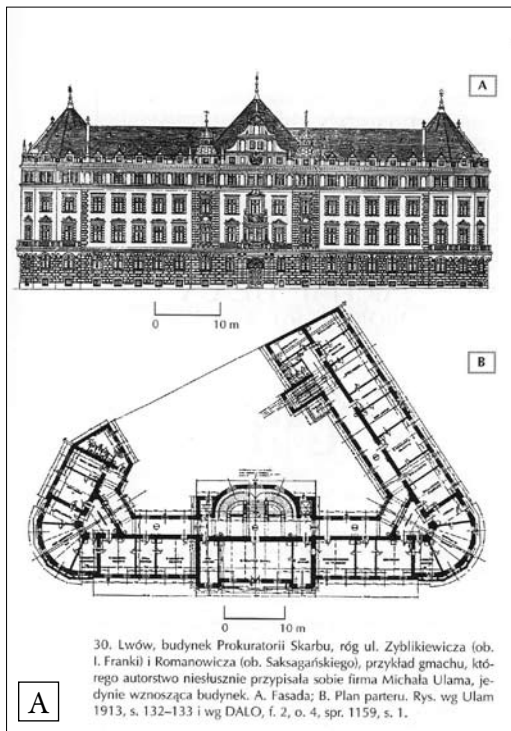
Innym niekorzystnym zjawiskiem jest atomizacja ośrodków badań nad historią architektury i historią sztuki polegająca na podejmowaniu podobnych analiz i badań w różnych, niezależnych miejscach przez nie współpracujące ze sobą zespoły i pojedynczych badaczy zarówno wśród samych Ukraińców jak i Polaków, Rosjan i Żydów. Każdy z autorów, a także każda z instytucji prowadziła oddzielne studia nad historią sztuki i architektury oraz podejmowała starania w kierunku jej ochrony i konserwacji. Badacze o zróżnicowanych poglądach nie chcieli lub nie potrafili nawiązać ze sobą współpracy. Efektem były nie tylko oddzielne wnioski badawcze oparte na tych samych przesłankach i podobnych metodach. Szczególnym tego wyrazem jest powtarzanie wyników tych samych tez przez różnych autorów, co opisano powyżej.

Perspektywy badań

Niewątpliwie prowadzone dotychczas studia są zaledwie wstępem do dalszych prac. Będą one ulegać znacznemu rozszerzeniu nie tylko na skutek nowych odkryć, ale i dzięki zwiększaniu się liczby autorów piszących na ten temat. Także autorzy ukraińscy, polscy, jak i z innych państw będą niewątpliwie intensyfikować współpracę. Niewątpliwie będą

⁷⁸ Przykładowo: М. Долинська, *Українські квартали в часи австрійського періоду Львова*, Вісник ДУ “Львівська політехніка”, Архітектура. Міждисциплінарні дослідження у місто-знавстві, Львів 1999, с.199-272.

⁷⁹ Mimo starań nie udało się uzyskać od autorów wykazu tych prac, publikowanych w wydawnictwach ukraińskich i rosyjskich.

23. Przykład powtórzenia z prac naukowych. A. Pierwowzór: Jakub Lewicki, *Między tradycją a nowoczesnością. Architektura Lwowa lat 1893-1918*, wyd. Oficyna Wydawnicza TONZ i Wyd. Neriton, Warszawa 2005, s. 86, il. 30. Autorski rysunek chroniony zapisami prawa autorskiego (Copy Right Jakub Lewicki i TONZ) i prawem EU; B. Powtórzenie J. Biriulow [w:] *Архитектура Львова. Час і смуні. XIII-XXI ст.* Львів 2008, str. 414. Bez podania źródła pierwowzoru i autora rysunku.

musiały powstać duże współpracujące ze sobą zespoły i wspólne podejmowanie niektórych inicjatyw. Jednocześnie wielkim osiągnięciem ostatnich lat jest intensyfikacja badań nad różnymi dziedzinami kultury i sztuki dawnych kresów Rzeczypospolitej, będącymi dziś częścią Ukrainy. Podjęto szerokie interdyscyplinarne badania, w których brakli udział historycy, historycy sztuki, architekci i urbaniści. Były one oparte na wcześniejszej literaturze jak i na studiach źródłowych. Gorzej było z przyswojeniem nowoczesnej zachodnioeuropejskiej metodologii, gdyż większość wydanych ukraińskich opracowań prezentuje bardzo tradycyjny, anachroniczny niejednokrotnie warsztat badawczy. Z przedstawionego powyżej wywodu widać jak odmienne są obecnie drogi badań nad sztuką i architekturą tych terenów, mimo intensyfikacji badań i podejmowanych prób współpracy. Za to inną pozytywną tendencją jest powstanie nowych ośrodków badań nie tylko na terenie Ukrainy, ale i Polski (Rzeszów, Przemyśl).

Ostatnie lata przyniosły ogromny rozwój dyscypliny zwanej historią architektury i historią sztuki. Liczne powstające nowe ośrodki wymusiły nie tylko konieczność kształtowania nowych badaczy, ale i zwielokrotniły liczbę prowadzonych badań. Czy za tym poszedł wzrost jakości – to już zupełnie inna historia. Jednak zwielokrotnienie liczby ośrodków

może w przyszłości zaowocować zupełnie nową sytuacją i wytyczeniem nowych tendencji badawczych, szczególnie w lokalnych, niewielkich miastach, gdzie wcześniej nie było środowisk związanych z historią sztuki i architektury (np. w Rzeszowie czy Przemyśle oraz przykładowo w Czerniowach, Odessie, Iwano-Frankowsku i Tarnopolu). Upowszechnienie zakresu badań i powstanie nowych ośrodków ich prowadzenia uznać należy za największe osiągnięcie ostatnich lat.

Wymienione powyżej i omówione opracowania nie wyczerpują problematyki sztuki i architektury dawnych kresów Rzeczypospolitej, nazywanych coraz częściej tylko sztuką Zachodniej Ukrainy. Są one zaledwie wstępem do dalszych studiów, które będą ulegać nieustannemu rozszerzaniu. Mimo omówionych trudności należy wysunąć podstawowe postulaty badawcze. Jednym z nich jest prowadzenie badań podstawowych, a więc opracowanie monografii ważniejszych twórców i przeprowadzenie studiów nad poszczególnymi dziełami sztuki i budowlami. Bez wprowadzenia do literatury większej liczby projektów i wizerunków dzieł sztuki oraz większej liczby źródłowych danych nie tylko nie jest możliwe dokonywanie kolejnych podsumowań z historii sztuki i architektury, ale także precyzyjne porównywanie twórczości na tym obszarze z innymi ośrodkami Europy Środkowej. Bez przeprowadzenia tych badań nie będzie możliwe napisanie uaktualnionych syntetycznych opracowań, a nawet niewielkich prac dotyczących twórców działających na dawnych kresach Rzeczypospolitej, obecnie terenów Ukrainy i Polski.

Jakub Lewicki

POLISH AND UKRAINIAN RESEARCH ON THE HISTORY
OF ARCHITECTURE AND ART: AN ATTEMPT TO COMPARE
METHODOLOGY AND RESEARCH PERSPECTIVES

SUMMARY

The aim of this article is to critically analyze Polish and Ukrainian research on the history of architecture and art. This will not be an itemization of the specific work in this field nor will it be a detailed report on the studies conducted so far, but rather an attempt to compare the trends and transformations of studies conducted in the fields of architectural and art history. The comparison will be of a critical nature, indicating the positive and negative phenomena associated with the realities of this field. Attention will also be paid to the use of archives and other research materials in ongoing work and to the criteria for the selection of monuments for analysis and preservation. Future research perspectives will also be identified. The subject of analysis will be work from the history of art and architecture published in recent years in Poland and the Ukraine, currently conducted studies and the various actions taken by Poles and Ukrainians for the protection of Polish cultural heritage. This will be the basis for formulating broader conclusions.

Translated by Lech Czerski & Sheila Callahan